

LEKSEMELARDIŃ POLISEMYASI. SINONIMIYASÍ HÁM ANTONIMIYASÍ: AWDARMA STRATEGIYALARI

Usaxov R.M

Awdarma teoriyası hám ámeliyatı kafedrası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15689439>

Annotaciya. Maqalada awdarma processine tásir etiwshi leksemalardıń polisemiya, sinonimiya hám antonimiya kórip shıǵıladı. Kóp mánili sózlerdi awdarmalaǵanda payda bolıwshı qıyınshılıqlar analizlenip, gáplerdegi sinonimiya hám antonimiya múnasebetleri, inglis tilindegi sózlerdi qaraqalpaq tiline awdarmalaǵanda adekvatlıq hám ekvivalentlik máseleleri kórip shıǵıladı.

Gilt sózler: leksema, polisemiya, sinonimiya, antonimiya.

Аннотация. В статье рассматриваются полисемия, синонимия и антонимия лексем, влияющие на процесс перевода. Анализируются трудности, возникающие при переводе полисемичных слов, рассматриваются соотношения синонимии и антонимии в предложениях, вопросы адекватности и эквивалентности при переводе английских слов на каракалпакский язык.

Ключевые слова: лексема, полисемия, синонимия, антонимия.

Abstract. The article examines polysemy, synonymy and antonymy of lexemes that affect the translation process. The difficulties that arise when translating polysemic words are analyzed, the relationships between synonymy and antonymy in sentences, and the issues of adequacy and equivalence when translating English words into the Karakalpak language are considered.

Key words: lexeme, polysemy, synonymy, antonymy.

Kirisiw. Awdarma processı quramalı kognitiv process bolıp, onda tildıń leksiko-sematikalıq qásiyetleri úlken áhmiyetke iye. Sózlerdi sapalı hám tuwrı awdarmalawda polisemiya, sinonimiya hám antonimiya tuwrı qollanıwlı awdarmanıń adekvat bolıwın támiyinleydi.

Polisemiya- bir leksemanıń birneshe leksikalıq mánisleriniń bolıwı esaplanadı. Polisematikalıq sózlerdi awdarmalaw kontekstqa kúshli itibardı talap etedi. Ásirese inglis tili polisematikalıq sózlerge bay bolǵanlıqtan olardı awdarmalaǵanda konteksttegi mánisine diqqat awadarıw kerek. Polisematikalıq sózler kontekstler mısasında. [1,2]

Polisematikalıq sózlerdi awdarmalawda birinshi qıyınshılıq awdarmalanıp atırǵan tildegi sózdiń anıq emesligi. Ekinshi qıyınshılıq ekinshi tilde sol sózdın mánisin beriwshi ekvivalent yaki adekvat awdarma tawılmay qalıwı. Awdarmadaǵı bul eki qıyınshılıqti sheshiw ushin tómendegi strategiyalıq qádemlerdi ámelge asırıw zarúr. - Dáslep kontekstti analiz qılıw,

- Ekinshi qádem sózdiń sáykes keliwshi anıq mánisin tabıw,
- Úshinshi qádem parallel tekstlerge diqqat awdarıw

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

VI ilimiy maqalalar toplami

DATE

a date (atlıq)– sáne

What is the date today? Búgin qanday sáne? (Búgin neshinshi sáne)?

Date sóziniń basqa mánisi keyingi mısalda.

a date (atlıq.) – ushrasıw

I have a date to see my doctor next week. Men doktorım menen kelesi hápte ushrasıwım bar. [3,4]

Sinonimiya- bul mánilik jaqtan bir birine jaqın leksimalar bolıp biraq stilistikalıq qollanılıwı jaǵınan parıqlanadı. Mısalı inglis tilinde *big, large, enormous, massive, immense* sinonimler qatarları bolsa qaraqalpaq tilinde *úlken, náhan, gidiman, taynapır* sinonimlik qatarlar bar bolıp, awdarma protsessinde sinosimlik qatardaǵı sózlerdi tuwrı tańlay alsaq gáptegi mazmun hámde ekpressivlik mánini jetkerip bergen bolamız. Awdarmalaw processinde sinonimlik sózlerde ushrasatuǵın qıyınshılıqlar. Birinshi qıyınshılıq awdarmalaw dawamında stilistikalıq hám emotsionallıq reńbereńligin joǵaltıwı. Ekinshi qıyınshılıq teksttiń tásirsheńlik dárejesiniń tómenlewi bolıp esaplanadı. Joqarıda aytılıp ótilgen eki túrli máseleńiń sheshimi retinde birinshiden stilistikalıq mazmundı saqlap qalıw adekvat sinonim saylaw arqalı. Ekinshi ekspressivlik yaǵniy tásirlilik dárejesin saqlap qalıw. Úshinshi kollaciyalıq maslıǵın saqlap qalıw. [5,7,8]

My father caught the **big** fish and won the compitation.

Meniń ákem **náhan** balıq usladı hám jarasta jeńdi.

Qaraqalpaq tilindegi *big* sózine adekvat awdarma bolıwshı sinonimlik qatar: *úlken, náhan, gidiman, taynapır* sózleriniń ishinde náhan sózi awdarındaǵı ekpressivlik mazmundı saqlap qalǵan ham stilistikalıq jaqtan sáykes keliwshi adekvat awdarma bolıp tabıladı.[7,8]

Haqıyqatında da hár bir sóz, meyli ol zattıń jeke ataması bolsın, meyli bir zattıń túrlishe atamaları túrinde ushrasıp, ózine tán ulıwma qáliplesken ózgesheliklerge iye bolıp keledi. Máselen, *sheber* hám *teperish* sózleri tilde bir túsiniktiń eki túrli ataması sıpatında kórinedi. Sonlıqtan kúndelikli qatnas jaǵdayında ózi dım *sheber*, ózi dım *teperish* túrinde qollanıla beredi. Olarda *sheber* hám *teperish* sózleri sol adamnıń bir nárseni islewde, orınlawda uqıplıǵı tuwralı túsiniledi. Solay da *sheber* hám *teperish* sózleriniń mánileri bir emes, olar bir-birine qanday da ózgeshelik arqalı ayrılıp turadı. *Sheber* sózi *teperish* sózi menen salıstırǵanda biytárep sıpatta, ol ádebiy tildiń túrli tarawlarında jiyi qollanıladı. Al *teperish* sózi bolsa birinshidem, kúsheytkish máni ózgesheligine iye, sáykes belgili taǵıda asırıp kórsetiw menen birge tınlawshıǵa ózgeshe emotsiyalıq tásir qaldıradı, ekinshiden qollanıw órиси jaǵınan kóbinese

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

VI ilimiy maqalalar toplami

awızeki tilge xarakterli. Sonın menen birge olardıń mánilik ayırmanshılıqlarına sáykes tilde basqa sózler menen baylanıslı sáyke keliw uqıplığı da birdey emes. Sheber terimshi, sheber jazıwshı deymiz de, al *teperish terimshi*, *teperish jazıwshı* dew til normaları qarasınan orınsızlıqtı tuwdıradı.[7,8]

Antonimiya- leksikallıq birleklerdıń mánilik jaqtan bir-birine qarama qarsı keliwi bolıp tabıladı. Antonimiya universal qubılıs bolıp, derlik barlıq tilde ushrasadı, solar qatarında inglis hám qaraqalpaq tillerinde de. Biraqta antonimiyanıń inglis hám qaraqalpaq tilindegi qásiyetleri pariq qılğanlıqtan awdarma processinde qıyınshılıqlar tuwra keledi. Til biliminde antonimler birneshe tiplerge bólenedi.

1. Kontrarlıq antonimler: *big-small*, *uzın-qısqa*
2. Komplementarlıq antonimler: *dead-alive*, *tiri-óli*
3. Realitsion antonimler: *buy-sell*, *ata-bala*
4. Vektorlıq antonimler: *go-come*, *shıq-kir*

Inglis hám qaraqalpaq tilindegi óz aldına rawajlanğan antonimler qatarında iye. Biraq inglis hám qaraqalpaq tilindegi antonimler arasında pariqlar bar.[4,5]

Inglis tilinde kóp jaǵdaylarda antonimler prefiks túbir aldına qosımta prefiks qosılıw arqalı jasaladı. *Happy-unhappy*, *regular-irregular*. Qaraqalpaq tilinde kóbinese antonimler óz aldında leksema bolıp keledi *jaqsı-jaman*, *kúshli-hálsiz*. [4,7]

Jaqsıdan úyren

Jamannan jiyren (naqıl)

Qaraqalpaq tilinde antonimlik sózler inglis tilindegi antonimlerden jáne bir parqlı tárepi bar. Ayrım jaǵdaylarda usı mániler arasındaqı qatnasqa qaray *aytar-aytpas*, dámlı-dámsız usaǵan ápiwayı túredgi sózlerdıń qarsı mánige ózgeriw antonimiyalıq qubılıs dep anıqlawlar ushrasadı. Álbette, antonimlerdi biz sózlerdıń bunday ápiwayı túrdegi bolımsız máni tuwdırıwshı qosımtalar menen ózgeriw jaǵdayın emes, al hárqıylı túbirge iye bolğan ózindegi qarama-qarsı mániden izlewimiz kerek. Máselen aqıllı-aqılsız, degen sózlerdıń túbiri *aqıl* al usı túbirge *lı-sız* qosımtalarınıń qosılıwı arqalı birinde zattıń belgisin barlıǵı, al ekinshisinde sol belginıń joqlığı túsiniłgen. Bunıń bári de tek ǵana qosımtalarǵa baylanıslı bolğan mánilik ózgerislerden ibarat. Al endi aqıllı-aqmaq desek, onda hár túrli túbirlerge iye bolğan sózlerdıń qarama-qarsı mánide ekenligin kóremiz.

Qaraqalpaq tilinde usınday hár túrli túbirlerge iye bolğan qarama-qarsı mánidegi sózlerdi ǵana *leksikalıq antonimler* dep tanıwımızǵa boadı. [7,8]

Inglis tilinde de qaraqalpaq tilindegidey leksikalıq antonimler mánisi qarama-qarsı hám túbiri basqa bolğan leksemalar esapalandı. *Happy-sad*, *buy-sell*, *old-young*.

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

VI ilimiy maqalalar toplami

Inglis hám qaraqalpa tilindegi antonimlerdi awarmalawda birneshe qıyınshılıqlarǵa duslasıw múmkin.

Birinshi qıyınshılıq inglis tilindegi ayırım antonim sózlerdiń qaraqalpaq tilinde tuwrı keliwshi ekvivalenti bolmawı. Mısalı inglis tilindegi *open-minded close-minded* antonimleriniń qaraqalpaq tilinde tuwrı keliwshi awdarması joq.

Ekinshi qıyınshılıq parıq qılıwshi leksikalıq mániler. Ayırım antonim sózlerdiń tuwrı awdarması bar biraq ayırım inglishe antonim sózlerdi tuwrı awdarma islegende leksikalıq mánisi sáykes kelmewi múmkin. *Strong argument* and *weak argument*. Qaraqalpaq tiline *strong argument kúshli argument* dep awdarma qılsaq boladı lekin *weak argument sózin hálsiz argument* dep tuwrı awdarmalaw leksikalıq mánini tolıq ashıp bermeydi.

Ushinshi awdarma processinde ushrasatuǵın qıyınshılıq inglis tilindegi ayırım antonim sózlerdiń qaraqalpaqsha ekvivalentleri stilistikalıq jaqtan sáykes kelmey qalıwı múmkin hám inglis tilindegi sol sózdin mánilik reńbereńligin tásirsheńligin tolıq ashıp bere almaydı. Mısalı *slim-fat* antonim sózlerin slim di tek arıq dep awarmalasaq kontekst boyınsha stillik tolıq ashıp bere almawı múmkin.[6]

Bunday ushrasatuǵın awdarma processindegi qıyınshılıqlardi aldın alıw ushin tómendegi strategiyalardi qollanılıwı orınlı

Birinshi inglis tilindegi antonim sózdin funktsional analogın tabıw. Eger de joq bolsa jaqın keliwshi analogın tabıw orınlı bolıp esaplanadı.

Ekinshi qádem tuwrı awdarma qılmastan kontesktlik mánisin awdarmalaw;

Úshinshi qádem qosımsha túsinik beriwshi konstruksiyalardan paydalanıw bolıp tabıladı.

Juwmaq. Inglis hám qaraqalpaq tillerdegi polisemya, sinonimiya hám antonimiya lıq leksemalardı úyreniw bir tilden ekinshi tilge gáplerdi sózlerdi anıq hám adekvat awdarmalawǵa, konteksttiń sózge tásirin tereń úyrenip, inglis tilindegi hárqiyli leksemalardıń leksiko-semantikalıq mánisin qaraqalpaq tiline tolıq hám mazmunlı ashıp beriwge járdem beredi.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — М.: Высшая школа, 1990.
2. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. — СПб.: Изд-во «Азбука», 2004.
3. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London: Routledge, 2011.
4. Newmark, P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice Hall, 1988.
5. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: CUP, 2003.
6. Murphy M. Lexical Meaning. Cambridge: CUP, 2010.
7. Бердимуратов Е. Хэзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкіс, 1994
8. Қайыпназаров Ө. Қ. Қарақалпақ тили лексикологиясы. Нөкіс: ҚарМУ, 2007.